

Не можна обійти увагою і питання про співвідношення розглядуваного поняття з поняттям самозахисту. Наскільки ідентичними є ці поняття, чи взаємозамінні вони? На наш погляд, це не ідентичні поняття, бо необхідна оборона — це самозахист, але самозахист — це не завжди необхідна оборона. Інакше кажучи, самозахист — більш ширше поняття і включає в себе необхідну оборону.

Отже, право на необхідну оборону — це природне природжене право кожної людини. Воно має глибокі історичні корені та існує в різні історичні періоди, проте зміст регулювання цього права залежить від правового становища особи в суспільстві. Положення Конституції України, відповідні статті кодексів, беззаперечно закріпили та гарантували кожній особі право на необхідну оборону разом з іншими основними правами людини.

Література

1. Науковий коментар Кримінального кодексу України / М. Й. Коржапський. — К.: Атіка, 2001. — С. 87.
2. Кодекс України об административних правонарушениях: Науч.-практ. комент. — Х.: Одиссей, 2000. — С. 67.
3. Таганцев Н. С. Русское уголовное право: Лекции. Часть общая: В 2 т. — М., 1994. — Т. 1. — С. 194.
4. Копи А. Ф. О праве необходимой обороны. — М., 1996. — С. 62.
5. Якубович М. И. Вопросы теории и практики необходимой обороны. — М., 1961. — С. 13.
6. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб.: У 2 т. — К.: Ін Юре, 1997. — Т. 1: З найдавніших часів до початку XX ст. — С. 29.
7. История философии. — М., 1989. — С. 679.
8. Світова класична думка про державу і право: Навч. посіб. / С. Ф. Безродний та ін. — К.: Юрішном Інтер, 1999. — С. 94–95.
9. Таганцев Н. С. Курс уголовного права. Часть общая. — М., 1974. — Кн. 1: Учение о преступлении. — С. 202.
10. Таганцев Н. С. Уголовное право: Учеб. пособие. — М., 1997. — С. 34.

УДК 340.15:342.728-055.2

Н. В. Аніщук
кандидат юридичних наук, асистент
кафедри історії держави і права ОНЮА

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЖІНОК ЗА ДАВНЬОРУСЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Проблема прав жінок, рівноправ'я статей — це одна з складних правових проблем, що з'явилася ще за давніх часів, і яка досі в багатьох країнах, зокрема і в Україні, на сучасному етапі законотворчості є вельми актуальною справою. Доцільність даної наукової статі полягає в тому, що процес відродження та розвитку української державності, проголошений в Конституції курс на побудову демократичної, соціально-правової держави наполегливо потребує утвердження в нашому суспільстві справедливості, правової та матеріальної захищеності жінок, удосконалення законодавства та правової системи в сфері держав-

ної політики щодо жінок. Безперечно, що для кращого розуміння сучасного правового становища жінок в Україні нам потрібно торкнутися історії становлення та розвитку законодавства про права жінок.

Проблема правового становища жінок за давньоруським законодавством на сьогоднішній час залишається мало дослідженою в науці. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, дає підстави стверджувати, що в Україні небагато юридичних праць, які б комплексно розкрили правове становище жінок в Київській Русі. Зараз в нашій державі більш домінують роботи історичного характеру. Варто відзначити наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених Е. А. Плісовської [1], В. М. Ричка [2], Н. В. Грицяк [3], Я. М. Шапова [4], Н. Л. Пушкарської [5] та ін. Однак, на думку автора, вказані вчені не акцентували уваги на глибокому юридичному аналізі джерел права Київської Русі.

У зв'язку з цим головною метою дослідження є висвітлення генезису прав жінок в Давньоруській державі на базі аналізу таких правових документів, як Руська Правда та Статут князя Ярослава про церковні суди та ін.

Для досягнення цієї мети автором була приділена увага вирішенню наступних завдань:

- дається загальна характеристика Руської Правди та Статуту князя Ярослава про церковні суди;
- аналізуються норми кримінального, шлюбносімейного та цивільного права в сфері регулювання прав жінок;
- надаються загальні висновки щодо правового становища жінок в Київській Русі.

Найбільш відомі документи Київської Русі, що регулювали правове становище жінок — Руська Правда [6] та Статут князя Ярослава про церковні суди [7].

Руська Правда — звід давньоруського права, що включає окремі норми «Закону Руського», Правду Ярослава Мудрого, Правду Ярославичів, Устав Володимира Мономаха та ін. Даний документ регулював питання захисту життя та майна княжих дружинників та слуг, становище залежних людей, обов'язкове та спадкове право та ін. Існують 3 редакції: Коротка (11 ст.), Простора (12 ст.), Скорочена (15 ст.).

Статут князя Ярослава про церковні суди (11 ст.) — звід постанов, що містив норми про шлюбно-сімейні відносини, злочини проти церкви, моралі та сім'ї. У Статуті визначалася юрисдикція церковних органів та судів.

Руська Правда та Ярославів Статут є ніби двома частинами одного церковно-юридичного кодексу.

Аналізуючи законодавство Київської Русі, слід зазначити, що воно закріплювало нерівність людей за ознаками статі та соціального стану. Можна констатувати, що існували норми, які обмежували права жінок у порівнянні з чоловіками. Так, згідно з Просторовою редакцією Руської Правди за вбивство жінки покарання суттєво відрізнялось, ніж за вбивство чоловіка. Хоча винного за вбивство жінки судили тим же судом, що і за вбивство чоловіка: стягувалась грошова пеня на користь князя (віра) та винагородження на користь родичів вбитої (головщина),

проте умови віри були різними. Життя жінки захищалося лише половинною вірою, або полувір'єм в 20 гривень [8]. Для порівняння: за вбивство чоловіка була встановлена подвійна віра в 80 гривень у разі вбивства княжого чоловіка або члена старшої князівської дружини, або проста віра в 40 гривень за вбивство простого вільного чоловіка [9]. Отже, можна побачити, що віра за вбивство жінки була вдвоє і навіть вчетверо разів меншою, ніж за вбивство чоловіка. По суті, вбивство жінки прирівнювалось до таких злочинів, як тяжкі каліцтва, відсічення руки, ноги, носа, ушкодження ока [10].

Нерівноправне становище жінки з чоловіком було і при вирішенні питання про розлучення, яке регулювалося Статутом Ярослава. Характерно, що обов'язкове розлучення наступало тільки в разі провини дружини [11]. Цікаво, що подружжя невірність чоловіка не давала підстав для розлучення дружинам. Пам'ятки канонічного права походження приписували жінкам терпляче чекати «отшешю мужу» й зберігати подружню вірність. Однак позитивним аспектом при регулюванні питань розлучення було те, що дружина отримувала матеріальну компенсацію від чоловіка. Розміри цих відрахувань залежали від соціального статусу подружжя [12].

Законодавство Київської Русі було спрямоване, у першу чергу, на захист заможних жінок. Так, наприклад, відповідно до Руської Правди клас бояр-землевласників користувався тим привілеєм, що рухоме та нерухоме майно після боярина в разі відсутності синів могло переходити до його дочок. Смерд, який працював на князівській землі зі своїм інвентарем, міг передавати дочкам тільки рухоме майно, інше ж, тобто ділянка землі та двір, після смерда, який не залишив синів, одержував в спадщину князь [13].

Нерівність жінок, внаслідок соціального стану, закріплена також і в Церковному Статуті Ярослава. Наприклад, перша стаття цього документу говорить про звичайне тоді на Русі викрадення дівчат (умичку) та накладає на викрадача більш або менш тяжку грошову пеню, залежно від соціального стану викраденої, дочка чи вона «більших или меньших бояр», тобто чоловіка старшої або молодшої князівської дружини, або же «добрих людей», поважного заможного городянина; підлягають пені і умичники, співучасники умички [14].

Згідно зі Статутом Ярослава той, хто образив чужу дружину ганебним словом, платить їй «за срам» 5 гривень або 3 гривні золотом, якщо це дружина боярина, а якщо ображена — дружина простого городянина, то їй за сором 3 гривні срібла; той, хто обізвав непристойним словом селянку, «сільську» дружину, платить їй «би резан» [15]. Отже, ця норма також вказує на те, що існує різниця у грошовому штрафі в залежності від соціального становища жінок.

Про обмеження прав жінок свідчить і той факт, що Руська Правда передбачає жінкам-рабам лише єдиний обов'язковий випадок визволення. Тільки раба з дітьми, прижитими від пана, по смерті його виходила на волю [16]. Проте в Законі Судному містилася стаття, яка наказує відпускати на волю раба, якому хазяїн виколов око чи вибив зуба. Із інших джерел знаємо, що обов'язково звільнювались підневільні люди, які отримали каліцтва з вини своїх панів; також отримувала свободу осоромлена раба [17].

Досить дискримінаційною в Ярославовому Статуті є стаття, згідно з якою жінку, яка займалася будь-яким видом волхвування, треба було «доличив казнити», а митрополиту заплатити пеню 6 гривень [18].

Слід зазначити, що позитивною рисою законодавства Київської Русі було те, що вперше жінки отримали рівні з чоловіками права щодо майнового становища в сім'ї. Необхідним наслідком цивільної рівноправності дружини стало надання їй права власності. Ще у X ст. дружинна та торговельна Русь знайома була з роздільною власністю подружжя: за договором Олега з греками на майно дружини не падала відповідальність за злочин чоловіка [19]. Церкві треба було підтримувати та укріплювати це установлення: церковний Статут Володимира Святого надав їй право розбирати суперечки між чоловіком та дружиною «о животе», про майно [20].

У складі майна вдови точно розрізнена вдовина частина, що виділена їй із спадщини дітей на прожиток до смерті або повторного заміжжя, і те, що їй дав чоловік у повну власність і що навіть висловлене у формулі, яка нагадує римський термін повної власності (*dominium*): «...а что на ню муж възложить, тому же есть госпожа» [21].

Варто підкреслити, що Київська Русь була єдина країна в Європі, де жінка з початку другого тисячоліття нашої ери мала право спадкування власності після смерті чоловіка [22].

Отже, короткий історичний аналіз законодавства Київської Русі щодо правового становища жінок дає підстави для висновку про його позитивні риси в сфері цивільного права. Проте в галузі кримінального, шлюбно-сімейного права досить часто обмежувалися права жінок. До того ж, в давньоруській державі існувала соціальна нерівність, внаслідок якої права жінок у багатьох випадках визначалися соціальним походженням. І, звичайно, закон оберігав заможних жінок.

Таким чином, дослідження у повному обсязі прав жінок в Україні без виявлення особливостей історичного їх розвитку, на думку автора, було б неточним та необ'єктивним. У зв'язку з цим виникає потреба для юридичної науки в подальшому науковому розгляді поставленого питання.

Література

1. Плісовська Е. А. Соціологічний та історичний аналіз соціального статусу жінок: Автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.03 / ІАІП України; Ін-т соціології. — К., 1997. — 22 с.
2. Ричка В. М. Шлюб і подружнє життя у Київській Русі // Український історичний журнал. — К., 1992. — № 1. — С. 131–141.
3. Грицяк Н. В. Суспільний стап української жінки: історична ретроспектива та сучасні проблеми // Жінка в Україні: Міжвід. наук. зб. / За ред. А. І. Комарової. — К., 2001. — Т. 23. — С. 322–335.
4. Шапов Я. П. Брак и семья в Древней Руси // Вопросы истории. — 1970. — № 10. — С. 216–218.
5. Пушкарева Н. Л. Женщины Древней Руси. — М., 1989. — 128 с.
6. Руська Правда: (Коротка та Просторова редакції) // Хрестоматія з історії держави і права України: Павч. посіб. для юрид. вищ. навч. закладів і ф-тів: У 2 т. / В. Д. Голчаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; За ред. В. Д. Голчаренка. — К., 1997. — Т. 1. З пайдавпших часів до початку XX ст. — С. 27–39.

7. Статут князя Ярослава про церковні суди: (Просторова редакція) // Там само. — С. 41–45.
8. Руська Правда: (Коротка та Просторова редакції) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. для юрид. вищ. навч. закладів і ф-тів: У 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; За ред. В. Д. Гончаренка. — К., 1997. — Т. 1. З пайдавніших часів до початку ХХ ст. — С. 36.
9. Там само. — С. 30.
10. Там само. — С. 31.
11. Статут князя Ярослава про церковні суди: (Просторова редакція) // Там само. — С. 44.
12. Апіщук Н. В. Теплощі розвитку інституту конституційно-правового статусу жінок в Україні: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.13 / Одеська національна юридична академія. — Одеса, 2001. — С. 23.
13. Руська Правда: (Коротка та Просторова редакції) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. для юрид. вищ. навч. закладів і ф-тів: У 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; За ред. В. Д. Гончаренка. — К., 1997. — Т. 1. З пайдавніших часів до початку ХХ ст. — С. 36.
14. Статут князя Ярослава про церковні суди: (Просторова редакція) // Там само. — С. 41.
15. Там само. — С. 43.
16. Руська Правда: (Коротка та Просторова редакції) // Там само. — С. 37.
17. Ключевский В. О. Сочинения: В 9 т. / Под ред. В. Л. Янина. — М.: Мысль, 1987. — Т. 1. Курс русской истории, ч. 1. — С. 242.
18. Статут князя Ярослава про церковні суди: (Просторова редакція) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. для юрид. вищ. навч. закладів і ф-тів: У 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; За ред. В. Д. Гончаренка. — К., 1997. — Т. 1: З найдавніших часів до початку ХХ ст. — С. 43.
19. Ключевский В. О. Вказ. праця. — С. 273.
20. Устав Святого князя Владимира, хрестившего Русскую землю, о церковных судах // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. для юрид. вищ. навч. закладів і ф-тів: У 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; За ред. В. Д. Гончаренка. — К., 1997. — Т. 1. З пайдавніших часів до початку ХХ ст. — С. 40.
21. Руська Правда: (Коротка та Просторова редакції) // Там само. — С. 37.
22. Гендерний аналіз українського суспільства. — К.: ПРООН, 1999. — С. 40.

УДК 351.713(477.7)“17/18”

В. К. Ковальський
здобувач кафедри історії держави і права ОНЮА,
начальник Миколаївської митниці

МИТНА ПОЛІТИКА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В КІНЦІ ХVІІІ — ПОЧАТКУ ХІХ СТ.

Постановка проблеми. Митна політика в усіх країнах є монополією держави. Це означає виключне право держави на розробку засад митної політики й механізму її здійснення. Головний зміст державної монополії митної справи полягає у забезпеченні цілісного централізованого регулювання зовнішньоторгівельного обміну. Ця монополія формувалася протягом багатьох століть і склала основу митної політики держави. Головні етапи формування і розвитку митної політики варто простежити на прикладі роботи митних органів Півдня України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування і розвитку митної політики держави стали предметом вивчення вітчизняних дослідників тільки в останнє десятиліття. У їхніх роботах розглядаються питання